

POVEDKE KOT IZHODIŠČE ZA DOMOZNANSKO VZGOJO

Prispevek daje v premislek možnosti za upoštevanje slovstvene folklore v pedagoškem procesu v osnovni šoli – na razredni stopnji ali na višji stopnji pri že bolj profiliranih šolskih predmetih. Tu lahko pridejo zelo prav folklorne pripovedi iz knjižne zbirke *Glasovi*. Zdaj je z njihovimi knjigami pokrita polovica Slovenije. Po abecedi: Bela Krajina, Bohinj, Brkini in slovenska Čičarija, dobršen del Dolenjske, Dravska dolina in Kozjak, visoka Gorenjska, Haloze, Istra, Jezersko, Kočevska in pokrajina ob zgornji Kolpi (Kostelsko), Koroška, Slovenska Koroška v Avstriji, Kras, Ljubljansko barje, Notranjska, Pivka, Pohorje, del Poljanske doline, Prekmurje, Porabje, Tolminska in njena zahodna soseščina ter Trnovska planota. Urbano okolje zastopata knjigi iz Idrije in Ljubljane. Kljub temu v tokratni analizi članek gradivsko izhaja iz knjige *Nekoč je bilo jezero* (2005). Avtorica je z območjem v njej zbranih folklornih pripovedi najbolj seznanjena in tako upa bolj zanesljivo predstaviti svojo zamisel o njihovi didaktični uporabnosti – zavedajoč se svoje siceršnje neukosti na tem področju.

slovstvena folklor, pedagoški proces, osnovna šola, domoznanstvo

The paper offers for consideration ways of taking into account Slovene folklore in the teaching process in primary school – in years 1 to 4, or at a higher level in more profiled school subjects. Folk tales from the collection *Glasovi* would be very appropriate here, as these books now cover half of Slovenia (in alphabetical order): Bela Krajina, Bohinj, Brkini and Slovene Čičarija, a large part of Dolenjska, the Drava Valley and Kozjak, upper Gorenjska, Haloze, Istra, the Jezersko area, the Kočevje area and the area beside the upper Kolpa (Kostelsko), Koroška, Slovene Carinthia in Austria, the Kras, the Ljubljana marshlands, Notranjska, Pivka, the Pohorje, part of the Poljane Valley, Prekmurje, Porabje, Tolmin and areas west of it, and the Trnovo plateau. Urban environments are represented by the books for Idrija and Ljubljana. In this instance, however, material is drawn from the book *Once There Was a Lake* (2005). The author is most familiar with the area represented in these collected folk tales and should thus be better able, while acknowledging her lack of expertise in this field, to present her ideas on their didactic use.

literary folklore, teaching process, primary school, national awareness

0 Uvod

Prispevek daje v premislek možnosti za upoštevanje slovstvene folklore v pedagoškem procesu v osnovni šoli – na razredni stopnji ali na višji stopnji pri že bolj profiliranih šolskih predmetih.

Tu lahko pridejo zelo prav folklorne pripovedi iz knjižne zbirke Glasovi. Zdaj je z njihovimi knjigami pokrita polovica Slovenije. Po abecedi: Bela Krajina, Bohinj, Brkini in slovenska Čičarija, dobršen del Dolenjske, Dravska dolina in Kozjak, visoka Gorenjska, Haloze, Istra, Jezerško, Kočevska in pokrajina ob zgornji Kolpi (Kostelsko), Koroška, Slovenska Koroška v Avstriji, Kras, Ljubljansko barje, Notranjska, Pivka, Pohorje, del Poljsanske doline, Prekmurje, Porabje, Tolminska in njena zahodna soseščina ter Trnovska planota. Urbano okolje zastopata knjigi iz Idrije in Ljubljane.

Kljub temu v tokratni analizi članek gradivsko izhaja iz knjige *Nekoč je bilo jezero* (2005). Avtorica je z območjem v njej zbranih folklornih pripovedi najbolj seznanjena in tako upa bolj zanesljivo predstaviti svojo zamisel o njihovi didaktični uporabnosti – zavedajoč se svoje siceršnje neukosti na tem področju.

1 Opredelitev zbirnega pojma ‘domoznanstvo’

Na vprašanje, kakšen je razvoj besede ‘domoznanstvo’ (Gedrih 1981/82: 112), jezikoslovje odgovarja, da Matej Cigale v svoji *Znanstveni terminologiji* (1880, 198) nemško Vaterlandskunde pojasnjuje kot *domoznanstvo, opis domovine, očevine*. Maks Pleteršnik v svojem Slovensko-nemškem slovarju 1 (1894, 157) poleg tega dodaja še drug izvorni nemški izraz Heimatskunde. Predvidoma je bil leksem uvrščen v obe ediciji zaradi svoje aktualnosti »ob tedanjih bogatih, pogosto interdisciplinarnih prizadevanjih po spoznavanju lastne narodne samobitnosti« (Pogorelec 1981/82: 112). Današnji pomen te iz nemške teorije znanosti nedvomno prevedene zloženke je »raziskovanje, proučevanje ožje domovine (‘spisi s področja domoznanstva’, ‘poučeval je domoznanstvo’)« (SSKJ 1, 465). Zanj je značilno, da se vse, kar se nanaša na domovino, obdeluje z različnih vidikov tako, da je končni opis celosten, zaokrožen in ne razdeljen po posameznih panogah, zato je za študije o posameznih krajih in njihovem zaledju izraz *domoznanska literatura* prav primeren (Pogorelec 1981/82: 112–113). Kljub temu ga glede na diahrono os marsikdaj zamenjujeta izraza *kulturna zgodovina* in *krajevna zgodovina*. B. Pogorelec (1981/1982: 113) besede nikakor nima za zastarelo, toda kratka anketa med mlajšimi učiteljicami ene od ljubljanskih šol nekaj let pozneje je pokazala, da termina domoznanstvo ne poznajo (Židov 1989: 20). Vsebinsko ima pojem domoznanstvo dva pomena:

a) Veda, znanost, ki raziskuje, preučuje ožjo domovino in se od vseh drugih znanosti loči po tem, da se omeji na določen kos zemeljske površine, njegove naravne danosti, ljudi na njem in njegovo zgodovino. Zato je domoznanstvo izrazito celostna znanost, ki z vidika prostora in časovnosti združuje naravna in »življenjska območja nekega takega izseka v zaokroženo celoto« (Židov 1989: 15).

b) V šoli je domoznanstvo »celosten učni predmet«, ki podreja vsa ugotovljena in ugotovljiva dejstva in spoznanja stvarnega značaja ideji domačije, pozneje pa – ob napredujoči domoznanski diferenciaciji – ideji domovine. Pedagoška metodika

loči domoznanstvo v širšem (»združitev zemljepisa, prirodopisa in zgodovine domačije v organsko celoto«) in ožjem pomenu besede (»le združitev zemljepisa in zgodovine«) (Židov 1989: 15).

Predmet domoznanskega pouka je ožje človekovo življenjsko okolje. Ukvarja se z družbenimi odnosi in stiki v bivalnem prostoru, praktično človekovo dejavnostjo v njegovem življenjskem okolju, njegovimi duhovnimi prizadevanji in deli, življenjskimi pojavi in naravnimi pojavi. Daje sliko pokrajine in pogled na zgodovinski in ekonomski razvoj kakor tudi spremembe domovinskega področja. Domoznanstvo sega od domače hiše do meja domovine. Otroku naj bi dalo zvesto, jasno in široko podobo kraja, v katerem odrašča. Pripomoglo naj bi k vkoreninjenju človeka v domovini. Vsebino in obseg domoznanskega pouka močno določata čas in prostor: »celo vsaka šola [...] mora hoditi svojo pot« – izbira učne snovi je prepuščena učiteljem, ki morajo smiselno upoštevati danosti v konkretnem okolju in prepletati zemljepisno, zgodovinsko in prirodopisno učno snov (Židov 1989: 16).

V različnih okoljih je domoznanstvo v različnih obdobjih dobilo različen semantični pomen. Na zahtevo oblasti so se od leta 1805 po celotni tedanji Avstriji ustanovljale šole na sedežih županij oziroma v krajih, kjer je bilo v razdalji pol ure hoda od šole 100 za šolo sposobnih otrok. Za eno najnaprednejših potez leta 1869 prenovljenega šolskega sistema so imeli uvedbo učnega predmeta 'nazorni nauk' ali »domovinoznanstvo v materinem jeziku«. Vrh vedno večjega poudarka na domoznanstvu je bil leta 1912 izid knjige E. Kukovec *Domoznanstveni pouk v ljudski šoli* (Židov 1989: 16–18).

V učnem načrtu za občje ljudske šole na Štajerskem iz leta 1913 je pri domoznanstvu kot učnem predmetu v tretjem šolskem letu med cilji učnega procesa navedeno tudi seznanjanje s povedkami in z zgodovinskimi povestmi iz ožje domovine ter spoznavanje življenja živali in rastlin v ožji domovini, sicer je poudarek na osvajanju zemljepisnih pojmov. Na urniku je bilo tudi v četrtem razredu, od petega razreda naprej se je razcepilo v zemljepis, zgodovino, prirodopis in prirodoslovje.

Podobno se pojmuje domoznanstvo, in to v širšem pomenu besede v *Posebнем ukoslovju zemljepisnega pouka na osnovnih šolah* iz leta 1922. V učnem načrtu iz leta 1926 beograjsko prosvetno ministrstvo za vse učence na področju kraljevine SHS od prvega do četrtega razreda uvedlo »stvarni pouk«, katerega cilj je bil uza-vestiti učencem njihovo lastno okolje. Med drugim naj bi v drugem razredu spoznali slovstveno folkloro in velike osebnosti iz domače preteklosti (Židov 1989: 18).

Začasni učni načrt iz leta 1944 je domoznanstvo znova vpeljal kot samostojni učni predmet v tretjem razredu. Po drugi svetovni vojni so ga po zgledu sovjetske didaktike odpravili, tako da se obravnavani termin spet pojavi šele leta 1953 v začasnem učnem načrtu, kar naj bi bila njegova pglavlitna odlika. Toda od leta 1966 se domoznanstvo imensko v učnih načrtih ne pojavlja več; njegov naslednik je spoznavanje narave in družbe od prvega do tretjega razreda. Njegove učne enote in smotri precej spominjajo na nekdanje domoznanstvo (Židov 1989: 19–20).

Strnjen oris priča, da je učni predmet domoznanstvo na slovenskih tleh kot samostojni učni predmet omenjen le redko. V posamičnih obdobjih nastopa kot nekakšen uvod v zemljepis, še največkrat pa kot sinonim za t. i. stvarni, nazorni nauk in po letu 1966 spoznavanje narave in družbe. Kljub različnemu poimenovanju se njegovi cilji bistveno ne spreminjajo, gre za spoznavanje doma oziroma domovine, ki z leti sicer spreminja svoje meje, kar seveda vpliva na domoznanski pouk. Spreminjajo se vidiki domoznanskega pouka, enkrat je bolj poudarjen celostni vidik, drugič spet zgodovinski, kaže pa, da prevladuje zemljepisni (Židov 1989: 20).

Zaradi čustvenih sestavin in svetovnonazorske zapletenosti domoznanstvo ni dovolj teoretično pojasnjeno niti v vzgojnem niti v didaktičnem pogledu, izdelan je predvsem metodični vidik. Pomenilo naj bi vzgojni in učni princip osnovne šole, pri čemer je izhodišče spoznavanje domovine, odnos do nje pa je temelj šolskega pouka (Židov 1989: 16). V današnji terminologiji pomeni predvsem proučevanje določenega geografsko-upravnega območja iz najbolj širokega, splošnega vidika (geografskega, arheološkega, zgodovinskega, jezikovnega, biološkega, sociološkega, etnološkega itn.), ki se v praksi največkrat deli na posamezne specialne vede. Sam izraz ima precej romantične konotativne vrednosti, zato najbrž je bil tudi odpravljen poseben osnovnošolski predmet s tem nazivom (do prvih povojnih let), ki je obsegal geografsko in zgodovinsko materijo o domovini, največkrat tudi širši (Rajh 1989: 23). Vendar domoznanski pouk vsebinsko ni popolnoma izginil iz slovenskih učnih načrtov, le razdrobil se je na posamezne predmete: spoznavanje narave in družbe, spoznavanje narave, zemljepis, zgodovina, moralna vzgoja, slovenski jezik ipd. (Židov 1989: 20).

Zelo živo se termin ohranja v slovenskem knjižničarstvu, še posebno v bivših študijskih knjižnicah, v katerih je bila domoznanska dejavnost eno najpomembnejših poslanstev. Pri tem se domoznanstvo ni pojmovalo kot »široka interdisciplinarna veda s komplementarno raziskovalno metodologijo, kakor naj bi to bile sodobne historične vede, pač pa se je vse bolj ožilo na posamična področja nekaterih specialnih ved (zgodovina, literarna zgodovina, biografika). Za slovenske knjižnice je domoznanska dejavnost zbiranje, obdelovanje in hranjenje knjižničnega gradiva in ponudba informacij, ki se nanašajo na območje, ki ga knjižnica pokriva (Rajh 1989: 23).

Domoznanstvo je danes predvsem bibliografski zbirni pojem in se nanaša na področje, ki ga pokriva posamezna knjižnica. Navadno je to občina, lahko ožje zamejena krajevna skupnost ali širše razprostranjena upravna enota: – primer: Škofja Loka, in celó zgodovinsko opredeljena pokrajina, kakor je v konkretnem primeru Loško gospostvo (903–1808).

2 Empirični zgledi in predlogi

2.1 Prostor

Dandanes malo otrok raziskuje svoje okolje. Nekdaj so ga dečki, sploh če so bili pastirji, s svojimi dolžnostmi in igrami prevrtali daleč in počez – deklice malo manj, ker so se morale bolj držati dóma. Vedeli so za številne skrivnosti narave in njej ustrezno prilagajali svoje otroške igre in vragolije. Najpogumnejši so se spuščali v jame in prisluškovali skrivnostnim odmevom pri krušenju kamenja v globino. Plezanje na drevje je bilo vaja za krepitev mišic, na voljo celo leto, stikanje za ptičjimi gnezdi je prišlo v poštev bolj ali manj spomladi. Tedaj so se med seboj postavljali s piščalkami iz muževne vrbovine, nacejali v posodo brezov sok in stikali za prvimi zvončki. Kadar ni bilo doma kaj dati v lonec, jih je siromašna mati poslala past se k cvetočim trobenticam,¹ v odganjajoči travi je bila na vrsti kislica.

Ribe v potoku celo leto niso imele miru pred njimi in kaj je bilo lepšega, kot bresti po vodi, morda s kar nezavedno željo popestriti jedilnik. Posebna umetnost je bilo rabutanje sadja, prvega krompirja in nezrele koruze. Pozimi pa smučanje in sankanje. Nobene smučarske opreme ni bilo. Zadoščale so nečke, v sili navadna deska.

Ni, da bi se vračali v tiste čase. Navedeni primeri so dokaz, v kakšnem sožitju je bil nekdanji mladi rod z naravo in letnimi časi. Tako rekoč vsaka hiša je imela – če je bila sreča, na svojem, sicer pa na sosedovem ali kje drugod – skrite koticke, kjer so, po lastnem prepričanju, samo oni smeli (u)trgati prvo pomladansko cvetje, si nabrali zelenja za cvetno butarico, gobe in razne gozdne sadeže. Četudi so taki kraji že imeli svoja ledinska imena, so v ožji družini dobili nova poimenovanja in ob spominu nanje jih je spreletel topl občutek ali jim je od strahu zagomazelo po koži.

Danes otroci vse preradi tičijo pred računalnikom in ždijo pred televizijo. Odtujeni od narave izgubljajo stik z njenimi zakonitostmi. Še toliko bolj, ker ob številnih migracijah niti starši niso domači v novem okolju in zato otrok niti ne upajo pošiljati iz hiše ali stanovanjskega bloka v neznan prostor.

Morda ima zato šola še pomembnejšo vlogo, da jih seznanijo z njim. Za iztočnico o ozaveščanju njenega zemljepisnega in prirodoslovnega okoliša bi bile dobrodošle razlagalne povedke, ki se nanašajo nanj. Obisk posameznih zemljepisnih točk in kratka pojasnila, kar razlagalne povedke večinoma so, o njihovih krajevnih in ledinskih imenih, na primer, zakaj Žiri, »Hlavške njive« (Stanonik 2005: 64, 66), četudi z razlago, kakor jo prizna le ljudska etimologija, bi v otroku utegnil sprožiti veselje do poglobljanja v to in podobno tematiko iz njegovega okolja. Še toliko bolj, če bo o posameznih geoloških ali zemljepisnih pojavih slišal ali sam prebral razlago, npr. kako da je Poljansko dolino nekoč zalivalo jezero, namig, da v Kopačnici obstajajo izviri tople vode (Stanonik 2005: 58–62/1–20, 69/58), skrivnostne trditve o zemeljskih vdorinah in jamah ipd. (Stanonik 2005: 68/50–53).

¹ To je povedala hčerka Julijane Miklavčič na radiu Ognjišče v oddaji Obala neznanega – izzivi vere avgusta 2005.

V urbanem okolju so lahko predmet njegovega odkrivanja poleg domače imena sosednjih ulic, vzdevki posameznih hiš in lokalov itn. Intenziven stik z domačim okoljem v otroštvu pomaga odraslemu človeku, da se lažje in hitreje vživlja v tuja okolja.

2.2 Čas

Zgodovinsko razsežnost domačega okolja bi mogle učencem približati zgodovinske povedke. V njih praviloma ni letnic, če pa so, niso zmeraj zanesljive. Nič ne de! Prav tako nič hudega, če se v njih omenjeni kraji izmenjujejo. To se sklada s folklorno poetiko variiranja. O tem, kako kmet ziblje Francoza, *Ledinska kronika* (cerkvena!) iz preloma 19 v 20. stoletje zatrjuje, da se je zgodilo na Ledinah:

Francoski vojaki so bili nasilni in ako le mogoče, so zbadali kmeta. Nekega dne pride Francoz, vojak v kmečko hišo na Ledinah. Mati devlje ravno otročiča v zibelj. Vojak ukaže otroka iz zibelj vzeti, vleže se vojak s francosko sabljo in rudečimi hlačami v zibeljna spol oprt na pod in ukaže gospodarju, da ga ziblje. Kmetič potrpežljivo vzame trak in guglje Francoza. Sosed pride v hišo in se mu smeja. Ali kmetič ziblje dalje. Češ 'vsaj vse mine', francoski vojak vidi, da ne ujezi potrpežlivega kmetiča, vstane iz zibelji in odide, danes pa bi ne bil več Ledinec tako potrpežljiv! Pokazal bi mu luknjo, ki jo je zidar pozabil zazidati. (Stanonik 2005: 147/306.)

Toda znanih je vsaj štiriindvajset različic; tudi panjske končnice na to témo niso redke (prim. Makarovič 1955). Natančno je bila raziskana rodbina z Mrzlega Polja v okolici Stične na Dolenjskem, češ da se je to doli zares zgodilo (prim. Ravbar 2004). Arheologi resno jemljejo pripovedi o zakladih ali zlatem teletu, ker so zanje znamenje, da so kje v bližini zanje zanimivi arheološki ostanki.

Bolj ali manj kratke pripovedi iz davne ali bližnje preteklosti utegnejo otroke še toliko bolj pritegniti, če se navezujejo na njim znano okolje. V resnično folklorni snovi² sta zaplet in tragičen ali kdaj srečen in šaljiv razplet dogodka ali dogodivščine zajeta v nekaj stavkih. Vsaj toliko zbranosti že zmorejo, da ne zgubijo rdeče niti. Seveda je še veliko bolje, če je zgodovinska povedka doživljajsko podprta s konkretnim terenskim zaledjem, bodisi z obiskom domnevne zgodovinsko konotirane lokacije; in kjer obstaja priložnost, z ogledom ohranjenih rekvizitov v bližnjem muzeju. Otroci lahko tudi likovno izrazijo svoje vtise na to témo.

Smisel tovrstnih zgodb je otrokom privzgjajati radovednost za pretekle dogodke iz njihove bližnje okolice in za narodovo zgodovino sploh; da si pridobivajo občutek za tradicijo in gojijo zgodovinski spomin, krepijo spoštovanje do lastne preteklosti, najsi bo svojega rodu ali svojega naroda. Z globokimi, trdnimi, zdravimi koreninami bodo kot odrasli lažje premagovali življenjske viharje.

2.3 Življenjski stil

To je etnološka kategorija. Snov njenega raziskovanja je pregledno razvrščena na materialno (prehrana, bivališča, noša, gospodarstvo, trgovanje itn.), socialno

² Pri avtorizaciji snovi avtorji snov navadno razvijejo, da ne rečem razvlečejo.

(šege, formalne in neformalne skupnosti, interetnični stiki ipd.) in duhovno kulturo (jezik, verovanje, vse panoge umetnosti.³ Razpravi o teh sestavinah v slovenski slovstveni folklori, bodisi v pesmi (prim. Kumer 1975) bodisi v prozi (prim. Kropelj 1995), dokazujeta njeno tesno povezanost in prepletenost z vsakdanjim in prazničnim življenjem.

Z žanrskega vidika gledano so za to poglavje uporabne vse vrste povedk, toda najbolj pridejo do veljave socialne in šaljive povedke. Primeri: srečanje z volkovi (Stanonik 2005: 171/350–351) in medvedi na Ledinah (Stanonik 2005: 172/352–354), otroške navihane dogodivščine in starševska odgovornost zanje (Stanonik 2005: 172–174/355–357), pastirske navade in z njimi povezani neljubi vzdevki, ki kažejo na njihovo medsebojno tekmovalnost in notranjo hierarhijo in razbijajo mit o idiličnosti tega stanu (Stanonik 2005: 175/359). Prav tako je obstajala notranja diferenciacija med berači (Stanonik 2005: 176–178, 179/365–369, 373–375). Povedke o razmerju med gospodinjami in deklami (Stanonik 2005: 176/364), gospodarji in hlapci (2005: 175–176/362) dokazujejo, da se ti niso zmeraj pustili poniževati in so vračali milo za drago, kar odkriva o družbeni strukturi na vasi bolj realno podobo:

Neki gospodar pošlje svojega hlapca v gozd derv sekati. Za kosilo i[n] za južino mu dá košček suhega kruha in mu reče: »Na, to imaš za kosilo, sicer ni veliko, pa, ko ga bodeš zmočil, se bode vode napil in potem bode velik kos.« Hlapec gre sekati. Ko je prišel v gozd, poseka majhno bukvo, a potem celi dan počiva. Ko zvečer hlapec domu pride, ga gospodar precej vpraša: »Ali si veliko posekal?« Hlapec odgovori: »Nisem veliko, pa je v lužo palo, ko se bode vode napilo, bode postalo veliko.« Dobro mu je povedal!!

Take in podobne povedke so primerno izhodišče za učno uro o nekdanjem načinu življenja na vasi in v mestih. Tu ima prednost materialna kultura. Še toliko bolj, če učence nagovorimo, da poiščejo doma kakšen star predmet (lonček, knjigo spominsko knjigo, oblačilo) in ga prinesejo v šolo, da se ob njih razvije pogovor o bitju in žitju naših prednikov. Še večji vtis bo nanje napravil ogled kakšnega poslopja s častitljivo letnico in obisk javne ali zasebne etnološke zbirke, pogovor z njihovimi skrbniki in nasvet, da (o)hranijo kakšen konkreten (predmetni) spomin na njihove stare starše in druge sorodnike.

2.4 Mitologija

Že ime pove, da k temu poglavju sodijo bajke, vendar jih je pravih v slovenski slovstveni folklori malo in je primerneje govoriti o bajčnih povedkah. Prvobitna razlaga sveta, življenja in smrti se navezuje na bajna bitja, kot so ajdovske deklice, divje žene, divji možovi, povodni mož, vodovnice in rojenice, bela kača, škrat, ki je polepšan izraz za hudiča. Pod tem imenom pa se v resnici skriva več drugih bajnih bitij moškega spola, katerih imena so se pozabila. Prav tako se je poimenovanje različnih bajnih bitij ženskega spola danes večinoma skrčilo na vile.

³ Iz te problematike je nastala disertacija Monika Kropelj, *Pravljica in stvarnost*, Ljubljana: ZRC 1995.

Ravno take povedke otroci radi poslušajo in berejo, saj jih vodijo v svet skrivnosti, doživljajo ob njih čar nedoumljivega. Neotipljivo in nevidno razvija v njih čut za domišljijo in krepi fantazijo. Sodi pa na to področje tudi strašljiva snov o nevarnih coprnica, (pred)smrtnih znamenjih in mrtvecih brez glave ipd., kar lahko na otroke ne vpliva dobro. Zato je že Anton M. Slomšek (1991: 191–194) svaril, naj starši ne strašijo otrok s takimi zgodbami. Še za odrasle so bile lahko nevarne. Danes tako popularni *Halloween*⁴ iz buč je na naših tleh že dolgo znan kot strašilo⁵ in otročja, neodgovorna igra malce zlobnih paglavcev:

Drugič sva ga [Žigona] bila vzela na piko z Žunarjevim Anžetom. Ob njivi sem utrgal velikansko bučo, jo izpraznil in ji razrezal oči, nos in usta ter odprtine prelepil z rdečim papirjem. Ko se je znočilo, sva z Anžetom pripravila dolgo palico, nanjo nataknila glavo, vanjo pa pritrčila svečo. Okoli polnoči sva se priplazila k Žigonovi hiši. Prižgala sva svečo v buči in jo vzdignila na prvo nadstropje, pod okno, kjer je spal Žigon, ter s to grozovito pošastjo začela trkati na šipo. Ko se je možak prebudil in zagledal v oknu mrtvaško glavo, je tako strašansko zarjul, da sva se še midva ustrašila, spustila sva glavo, da je telebnila na tla, in zbežala.

Drugo jutro je zvonilo na Ledinici mrliču. Ves bled sem tekel k Žunarju in rekel Anžetu, da gotovo zvoni Žigonu, ki da je od strahu umrl. Ko pa se je zvedelo, da je živ in da samo ponočnjake preklinja –zjutraj je našel pod oknom razbiti strah – sva bila spet potolažena, zinila pa dolgo nisva živi duši o tem. (Stanonik 2005: 186/391).

Za celostni otrokov razvoj je treba izbirati prave bajčne pripovedi na pravem mestu in ob pravem času. Predvsem je treba vedeti, da so posamezna bajna bitja navezana na določeno površinsko strukturo ozemlja: v votlinah in jamah so bivališča drugih bajnih bitij kot v jezerih in potokih; v gozdovih in v močvirjih spet druga kot v gorah in na nebu.

Medtem ko so drugi narodi celotno mitologijo s svojega ozemlja vključili v njihovo narodno identiteto, jo slovenska kulturna zavest spregleduje, razen nekaj tistih redkih izjem (Kralj Matjaž, Lepa Vida, Peter Klepec), ki jih je zliterarizirala.

2.5 Religija

Nič bi ne bilo narobe, če bi se učenci seznanili s folklorno motiviko, ki je navezana na krščanski kulturni krog. Gre za legende in dosti pogostejše legendne povedke: o tem, kako se angelček joka, o sveti Šembilji, ki je le svetopisemska oseba, o sveti Emi, ki velja za prvo slovensko svetnico, kako se obiskujejo posamezni svetniki med seboj, na primer sveti Jakob hodi k sveti Ani. Sem sodijo pojasnila, zakaj tam in tam stojijo božja znamenja: razpela in kapelice. Če bodo učenci spoznali vzroke, komu v spomin (in drugim v opomin) so bili postavljeni, bo manj nevarnosti, da bi jih v svoji objestnosti uničevali in mazali. Tudi ta snov bogati njihov občutek o duhovni dediščini v njihovem okolju. Toda danes je je zelo malo.

⁴ Nova moda slovenski slovstveni folkloristiki daje v premislek, ali ni ta igra z bučami v slovenski slovstveni folklori in fantovskih surovih šalah predslovanski, morda keltski prežitek.

⁵ Avtopsijsa. Večkrat v knjigah iz zbirke Glasovi pa tudi v drugih zbirkah.

Ne le, da se ji odpoveduje konfesionalna religija, ker pogosto prestopa njene okvire. To se je zelo lepo opazilo pri iskanju legendnih povedk o svetih bratu Cirilu in Metodu. Čudila sem se, kako da se duhovniki stalno opravičujejo, kako da o tem premalo vedo. Vsi so se sklicevali na zgodovino, toda slovstvena folklorja ni nujno zgodovina. Res pa je, da se nanjo navezuje. Je umetnost, umetnost govornega jezika, narečij.

V času enostrankarskega sistema so bile take zgodbe tudi politično nezaželene. Tako so poleg pravljic, ki so v zadnjih zdihljajih, od klasičnih pripovednih folklornih žanrov, največje sirote prav legende.

Nekoliko bolje je s tistimi, ki so navezane na kak likovni pojav, kot so panjske končnice, na katerih so upodobljeni posamezni prizori in že njegov opis gledalcu deluje kot legendna pripoved.

Sem spadajo tudi spominske pripovedi, to je spominke⁶ na stare molitvice, kakor je Zlati očenaš (Novak 1983), v katerem se prepletata mitološka in religiozna krščanska motivika.

Če prej ne, pride učencem zelo prav seznanjenost s to motiviko ob branju – če, seveda! – starejše slovenske literature in ogledu umetnostnih spomenikov po naših cerkvah in samostanih. Ne le, da jim ta vednost pomaga k splošni razgledanosti, navaja jih tudi k povezovanju in kombinaciji slovstvenih in likovnih motivov, temveč tudi umetnostnih ali neumetnostnih pojavov sploh.

Krepi jim tudi narodno samozavest in občutek pripadnosti širšemu civilizacijskemu krogu, ki se razteza od Aten, Jeruzalema, Carigrada in Rima do Novgoroda.

2.6 Jezik

Povedke, kot vsa slovstvena folklorja, so izhodišče za pogovor o uzaveščenosti razmerij med domačim govorom, narečjem in knjižnim jezikom.

Posebna prednost slovstvene folklore je, da je to živa besedna umetnost, umetnost govornega jezika. In kaj otroka bolj poboža, kot materin glas, ki ga umiri. Daje mu občutek varnosti, sprejetosti, zanesljivosti, pripadnosti. Otroku je ljuba melodija domačega govora in se bo otrešel kompleksa manjvrednosti do njega, če ga bo smel in mogel brez slabe vesti uporabiti tudi na javnem mestu, kot je šola. Dajmo mu priložnost, da bo povedal kaj, kar je zvedel od svojih staršev, sosedov, prijateljev in bi to rad posredoval najprej.

Njegova pripoved mogoče res ne bo prestala preventivne cenzure skupnosti (Stanonik 2001: 139–140), bo pa omogočila pripombe o glasoslovnih, oblikoslovnih, skladijskih in besednih lastnostih njegovega govora in narečja, kamor spada. Knjige iz zbirke Glasovi dajejo možnost za ugotavljanje posebnosti sosednjih in drugih slovenskih narečij in govorov, ki jih je vsaj v ducat primerih poslušati tudi v živo.⁷

⁶ Prvič tvegam nov izraz za spominsko pripoved = spominka < spomin+ka, po zgledu baj+ka, poved+ka, ugan+ka.

⁷ To omogočajo zgoščenke, ki so bile priložene delu naklade knjig od 8 do 22 knjige v zbirki Glasovi.

Posebno različne vrste folklornih obrazcev kot nekakšne jezikovne okamnine še danes ohranjajo sestavine nekdanjega mišljenja in živo podajanje je lepa priložnost za pogovor o njih, pokrajinsko primerjavo in sodobno parafraziranje ter celo novo funkcijo, kot so pregovori, ki jih uporabljajo in zlorabljajo v reklamah.

Prav tako je živo podajanje povedk priložnost za analizo drugih dveh sestavin folklornega dogodka. Najprej jezikovne teksture, kamor sodijo med drugim hitrost govora, barva glasu, poudarjanje posameznih besed z zvočnimi pripomočki, kot je vlečenje posameznih samoglasnikov (*veeeelik medved*), onomatopoije in drugi zvočni učinki (*ccc*), krajevne (*prle* – Prlekija, *ma* – Primorska) in osebne členice (*jel*, *noo*), celo govorne napake (prim. Matičetov 1965–1966). Pripovedovalci radi barvajo kako osebo iz svojega repertoarja z narečnimi posebnostmi sosednjega govora: Žirovci na primer oponašajo Idrijce in Poljance, oboji pa jim to vračajo.

Na skladijski ravni pridejo do izraza ponavljanja, izpusti, preskoki posameznih skladijskih enot. Način podajanja, izvedba folklornega dogodka navzoče – kategorija sprejemalca! – včasih očara bolj kot sporočilo samo.

To se najlepše vidi pri pesmi, pri kateri je odločilna melodija.

2.7 Vrednote

Kljub svoji na videz oblikovni revnosti povedke dajejo priložnost za premislek o dobesedno duhovni, lahko tudi rečemo srčni kulturi: poštenost, dobrota, solidarnost, šaljivost, iznajdljivost so vrednote, ki ne zastarajo. Z njimi se učenec sooči posredno – prek izkušnje upovedenih oseb, in ne nasilno, z ukazom in zahtevo. Zato so bile našim prednikom povedke (in pravljice) koristen pripomoček in dobrohotno vzgojno sredstvo za poduk: življenje ni praznik.

Antivrednote, ki se pojavljajo v roparskih povedkah z motivi tihotapljenja, tatinstva in celo odvzema življenja, dajejo možnost za premislek o ljudeh na robu, kot so bili rokovnjači in so danes begunci, ki prestopajo naše meje.

Za vrednoto je v tej zvezi imeti živ stik med pripovedovalcem in poslušalci v majhni skupini, saj nas sodobna elektronika vedno bolj sili v osamo. Tako kot ni vsa literatura odlična, tudi vsak pripovedovalec ne zasluži pozornosti že zato, ker pripoveduje. Podobno kot v vsaki umetnosti in delu obstajata med njimi notranja diferenciacija in hierarhija.

Z obiskom pripovedovalcev na terenu se vzpostavlja in krepi stik med generacijami in nenazadnje marsikdaj se ravno pri tem delu izkažejo učenci, ki jim drugod ne gre preveč dobro.

3 Sklep

Ali domoznanstvo teoretični premislek res pogreša zgolj »zaradi emocionalnih komponent in svetovnonazorske zapletenosti« (Židov 1989: 16)? Morda pa v današnjem preveč razčlenjenem svetu, kar ima za posledico vedno večjo delitev dela tudi v znanosti, manjka sposobnost za celosten pogled na predmet raziskovanja,

Slovincem pa vsekakor že dolgo radoživa patriotska in danes sodobna državljanska vzgoja.

Glede na to, da slovstvena folklor v šoli nima tiste vloge, ki ji glede na njen pomen za slovensko narodno identiteto upravičeno pripada, je prispevek želel spodbuditi razmislek o tem, kako jo vplesti med druge medpredmetne povezave in jo napraviti dostopno vsem učencem. Samo sanjam(o) lahko o pomenu, ki jo ima v domoljubni vzgoji in državljanski vzgoji v skandinavskih in baltskih državah, na primer na Finskem in v Estoniji.

Literatura

- GEDRIH, Mojca, 1981/82: Pomenski obseg in raba besede domoznanstvo, domoznanski. *Jezik in slovstvo* 27/4. 112.
- KROPEJ, Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Doktorska disertacija. Ljubljana: ZRC SAZU.
- KUMER, Zmaga, 1975: Spremljevalka vsakdanjih in prazničnih dni. *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja. 19–127.
- MAKAROVIČ, Marija, 1955: Kmet ziblje Francoza (Dva prispevka k motiviki slovenskih panjskih končnic). *Slovenski etnograf* 8. Ljubljana: Etnografski muzej. 153–170.
- MATIČETOV, Milko, 1965–1966: Pri treh Bogánjčarjih. *Slovenski etnograf* 18–19. Ljubljana: Etnografski muzej. 83–101.
- POGORELEC, Breda, 1981/1982: Pomenski obseg in raba besede domoznanstvo, domoznanski. *Jezik in slovstvo* 27/4. 112–113.
- RAJH, Bernard, 1989: Domoznanstvo v slovenskih knjižnicah. *Etnologija in domoznanstvo*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 23–26.
- NADRAH RAVBAR, Valerija, 2004: Mlakarjevo zibanje. *Slovstvena folkloristika* 3. 61–62.
- NOVAK, Vilko, 1983: *Ljudske molitve*. Ljubljana: Družina.
- SLOMŠEK, Anton M., 1991 [1857]: *Blaže in Nežica v nedeljskej šoli*. Celje: Mohorjeva družba. 191–194.
- STANONIK, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- STANONIK, Marija, 2005: *Nekoč je bilo jezero (Povedke in pravljice iz Poljanske doline in njenega pogorja, zapisane ali objavljene v času od 1858 do 1941)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo.
- ŽIDOV, Nena, 1989: Domoznanstvo kot učni predmet. *Etnologija in domoznanstvo*. Ur. S. Kremenšek, I. Slavec, T. Dolžan. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 15–22.